

В справі нашої літературної мови.

Володимир ГНАТЮК (/taxonomy/term/3917)

При кінці минулого року видав український письменник Іван Нечуй Левицький нову книгу своїх творів, а в ній помістив також статтю п. н. "Криве дзеркало української мови" в якій накинув ся незвичайно остро на галицьку літературну мову, хоч як із самої статі видно, не знає ні тої мови, ні навіть народніх діалектів, крім одного, і то не тільки в Галичині, але і в російській Україні. Стаття Ів. Нечуя Левицького дала нагоду ріжним органам преси з російської України висловити й свої думки в тій справі. З малими виїмками вони годили ся з поглядами І. Нечуя Левицького, а се дає право висловити й нам свої уваги про сю — будь-що-будь не маловажну справу.

Для усунення всяких неясностей мусимо відповісти вперед на питане, що таке діалект і що літературна мова та які їх взаїмні відносини до себе.

Коли нарід, або якийсь його відломок стоїть на низькім степені культури, його засіб слів, яких потребує для порозуміння зі своїми земляками, дуже невеликий: яка пару тисяч слів вистає вповні для його потреби. Він говорить собі очевидно місцевим діалектом, який може дуже значно різнити ся від діалекту його земляків із другого кінця етнографічної території. Ріжницї в діалектах витворюють ся довго і звільна під впливом ріжних обставин, а міжтим і під впливом сусідних племен чи народів. Коли степен ь культури народа почне підносити ся, його духовий кругозір розширяєть ся засіб слів і форми збільшуєть ся, діалект починає рости, появляють ся перші письменні твори і дають основу до нової, небувалої ще літератури. Зі зростом письменних творів росте література і літературна мова, яка починає чимраз глибоше вкорінювати ся в ширших кругах і ставати їх невідемною власністю. Так повстає літературна мова.

Кожда літературна мова витворюєть ся з такого діалекту, на яким появили ся найвизначніші письменники. Чим більше талановитих письменників, тим сильніше випирають вони з літературної мови інші діалекти а вводять свій, доки він не запанує цілковито. Тоді послугують ся сим у письмі навіть ті, що в поточній мові уживають далі своїх місцевих діалектів. Розумієть ся, що літературний діалект розростаєть ся так буйно, що інші не в силі рівнати ся з ним, тому стоять у затїнку і лише засилують своєю ріжнородністю головний, подібно як потоки й малі річки засилують своїми водами головну ріку, до якої вливають ся. Як відомо одначе, кожда мова се не механічний твір, не обмежений ні простором, ні часом, отже безконечний, лише така істота, що жиє, розвиваєть ся, досягає найвисшого степеня розвитку і гине разом із тими людьми, що її потребували і нею послуговували ся. Такий розвій треває раз довше, раз коротше, залежно від тих обставин, серед яких доводить ся жити даному народови.

Найліпше бачимо се на старинних клясичних мовах, латинській і грецькій. Латинська літературна мова витворила ся також із одного діалекту і запанувала загально не тільки у Римлян, але й у всіх тих народів, що стояли під їх культурним або політичним впливом, а в середних та перших нових віках вибила ся на інтернаціональний орган науки, штуки, літератури й дипломатії і розширила ся не тільки на всю західну й середню Європу, але сягала аж до нас на Україну. Та ся її розповсюдненість носила в собі зародки смерти. Латинською мовою послуговували ся висші верстви ріжних націй, але ніякий нарід не говорив нею, ані не вважав своєю. Навіть ті народи, що засимілювали ся колись із Римлянами, стояли від неї далеко і говорили своїми місцевими мовами, що вирости вправді з неї, але рівночасно й відчужили ся від неї. Розпад давньої латинської мови довершив ся, її місце заняв ряд нових романських мов, а вона удержала ся ледви в почеснім вправді, але скромнім становищі мертвої літургічної мови.

Трохи инакшою дорогою посувала ся історія грецької літературної мови, яка потрафила й до нині удержати ся не тільки в літургії, але і в літературі та державно-політичнім житю Греції. Нема одначе надії, щоби сей стан міг занадто довго потягнути ся, бо низші народні верстви не розуміють її і для них витворюєть ся новогрецька літературна мова, оперта на живих діалектах, яка й швидше чи пізнійше осягне перевагу над старогрецькою та випре її також до самих літургічних книг.

(Дальше буде).

[Діло, 24.03.1913]

* * *

(Дальше).

І церковно-славянська мова, що була в нас повних вісім століть літературною, не була первісно нічим іншим, як діалектом одного полуднево-славянського племені, який випер інші славянські діалекти з літератури і сам розпаношив ся. Нині як бачимо, всі Славяни, подібно як усі романські народи, мають свої окремі літературні мови, а церковно славянська мова по-лишила ся лише як літургічна тай то не в усіх Славян.

Томуто ніякі утиски поодиноких діалектів, чи мов не мають ані цілі, ані рації, бо хоч їх приглушить на час якась могутнійша, державна мова, то при змінених обставинах вони все таки воскреснуть, розвинуть ся та засяють повним блеском, а навпаки мова, що їх утискала, розпадеться і згине, сповнивши призначену собі місію та відживши своє. Ніякої вічної мови не було й не буде.

Наша нова літературна мова почала витворювати ся поверх сто літ тому назад. Ставлено й їй усякі перепони в розвою, але вона виперта з одного місця, переносила ся в друге і хоч не розцвітала буйним цвѣтом, то й не усихала, а нині дійшла до такого становища, що дальший її розвій запевнений і вже ніяка сила не зможе її придусити. Вона перейшла дїточий вік, але до мужеського ще має немало дороги.

Можемо протє мати повну надїю, що будучність стоїть іще перед нею.

Як усюди, так і в нас подибують ся одначе песимісти, що не ворожать їй довгого віку, а навіть тепер добачують у ній розпад на дві літературні мови: галицьку й властиву українську. Се правда, що розвій нашої літературної мови в Австрії й Росії йшов ріжними дорогами і мусів через те викликати деякі відміни. В Росії стала народня мова швидше літературною, як в Австрії але аж до 1905 р. розвій її мало ще посунав ся на перед, бо аж тоді явила ся для неї можливість розширити свої аґенди з самої поезії та белетристики на штуку, науку, політику (преса). Та все не стала вона там іще й тепер органом школи, суду й адміністрації, що в Австрії — хоч у скромних розмірах, — усе таки має місце. Маючи можливість працювати в ріжних напрямках, не могли Галичани чекати, доки російські Українці не вироблять їм потрібної мови і почали виробляти її самі. А стоячи під іншими культурними впливами виробляли її в трохи іншій вигляді, як се сталось би в Росії, коли б там Українці взяли ся за таку саму роботу. Не можна вважати одначе, щоби з сього вийшла шкода для цілости й одности літературної мови раз, що Галичани опирали ся всежтаки на народні говори, які заховали ся (з виїмком лемківського) доволі чисто, а друге, що вони не позаводили нічого такого, чого в разі потреби не можна би усунути і заступити іншим, ліпшим, красшим та відповіднійшим. Розуміється одначе, що через те вийшли в літературній мові ріжницї, але не треба прибільшувати їх значїня і не вважаючи на них, не можна говорити вже про дві літературні мови. Правда, що книжку видану в Києві і у Львові можна розріжнити на перший погляд навіть невеликому фільольогови, бо в одній знайде форми : цей, тієї, чоловікові, у гаї, ніччу, од, тиняється, в тому, пану, вилетїть і ин., а в другій: сей, тої, чоловікови, у гаю, ночею, від, тиняє ся, в тім, панови, вилетїти й ин. Але від таких дрібниць до двох мов іще доволі далеко!

Найбільше ріжниць у мові обох частин України почало появляти ся по 1905 р., по заведеню української преси в Росії. Російські Українці, діставши можливість мати свою пресу, опинили ся в потребі писати нараз про всякі справи на найріжнороднійші теми, але не мали часу приготувити ся відповідно до того. В Галичині інтелігентний Українець говорить дома по українськи, вчить ся у своїй — хоч може і не взірцевій, але всетаки своїй — школі, думає по українськи і так висловлює в письмі свої думки. Не можна заперечити, що уживає при тім і польонізмів і германізмів, але раз, їх не дуже великий процент, по друге, вони понайбільше появляють ся в лексиці, а се ще не велика біда, бо їх можна таксамо легко позбути ся, як легко вони приймали ся. Не те в Росії. Там інтелігент вихований у російській школі, говорить усюди, навіть у родині, по російськи, думає по російськи, а коли хоче писати по українськи, то наперед подумає по російськи, а опісля ту думку перекладає по українськи. І той переклад — як усякий — на стілько добрий, на скілько хто володіє ліпше рідною мовою. Але се й далеко иебезпечнійше, бо воно занечищує не тільки лексику, але й фонетику (прим. мягченє твердих в українській мові співзвуків п, б, в, м; мягченє кожного самозв. і і ин.), і флексию, а що найгірше, синтаксу (прим. мені болить голова; в мене лічить ся за тобою борг; він оженив ся на ній; научив ся тій мові; з того часу став писати і т. д.), яку можна би назвати серцем мови і якої ушкодженє впливає на цілий розвій мови. Виїмків від сього — на жаль — правила не багато, тому теперішня українська літературна мова в Росії попросту упадає під тягарем російщини, чого давнійше у такій великій пропорції не бувало раз, що тоді денаціоналізація була мабуть менша; по друге, що давнійші письменники майже всі займали ся етнографією, студіювали вародню мову з самого жерела з етнографічних записів та збірників; по третє, що писали на теми з сільського житя, не більше. Теперішніж пишуть про найріжнороднійші теми, а не хотять рівночасно заняти ся студіюванєм живої народньої мови у всіх її діалектах, через що мусять піддягати так сильно чужому впливови. На мій погляд се одначе тільки переходова поява і вона певно не довго триває.

Одна річ впадає при тім в око. Хоч українські письменники в Росії жалують ся на галицьку літературну мову не від нині, але цілих двацять літ (порів. полеміку про літерат. мову в "Зорі" на початку 90-их років минулого столїтя) і витикають їй польські, німецькі та інші впливи, то зовсім не звертають уваги на російські впливи у себе і на ті чужі, які йдуть через російщину, а між ними польські й німецькі. Побіч чужих впливів закидають Галичанам уживанє льокальних форм і виразів, а не дивлять ся, що в них дієть ся те саме, лиш може на більшу скалю, та що Галичани не роблять тут нічого надзвичайного. Щоби не бути голословним, але не розширювати занадто статї, я подам тут лише кілька прикладів із тим, що кожної хвилі можу їх доволі збільшити. Всі оті закиди роблені Галичанам, знайдемо в таких українських клясиків, які ніколи не бували в Галичині, не мали з нею зносин і не могли підпадати ніякому галицькому впливови. Зачну від батька нової української літературної мови.

(Дальше буде).

[Діло, 25.03.1913]

* * *

(Дальше).

В Ів. Котляревського подибуємо ось які русизми: Негодяй — негідник, ледащо; шальовки — шалівки, тонкі дошки; слоняв ся — тиняв ся, лазив; сановитий — статний; баня — парня, лазня; охота — лови; сумка — торбинка; убирати ся — забирати ся, виносити ся; поколіти — поздохати; одсрочити — відложити; невключий — незграба, неотеса; хвастун — хвалько; оправляв ся — приходив до себе, опам'ятував ся; прижать ся — пригорнути ся; трещотки — калатало; чепуха — теревені, дурниці; нельзя — не можна; свинець — олово; ятровка — братова; картюжник — картяр; дуралей — дурень і ин. — Чужі слова: грезетовий — парчевий; люстровий — шовковий; бархатовий — аксамітний; ярмиз — безлад, неприємність; фльорка — безстидниця; фільтікетний — розпещений, примховатий; каюк — човник; штурманувати — бути керманичем; чуприндир — юнак; курдимон — коріне додаване до горілки; лимон — цитрина; мужчир — моздір; берлин — карита; ридван — парадна карита; дормеза — віз до подорожи і спаня; зненацька — ненадійно; некрут — новобранець, ранжир — лад, порядок; амбре — запашний олійок; анахтем — прокляте; кундель — кудлатий пес і ин. — Льокалізми: комезитися — химерувати; зубці — ячмінна каша на макуховім молоці; путря — страва з вареного і солодженого ячменю; шулик — медівник із маком; гоцак, журавель, дудочки — назви танців; варенуха — горівка, варена з медом і корінем; караблик — чепець; вибійка — мальованка; халазія — прочуханка; чикилдиха — кепська горівка; охвата — рід юбки; лизень — язик і ин.

У Гр. Квітки знаходимо осьякі русизми: настоящий — правдивий, дійсний; бездільничати — дармувати; наличность — готівка; пожалуста — будь ласкав; общество — громада; калавур — сторожа;*) господа — панове; набойчатий — вибиваний; денежка — дрібний гріш; спрос — питане; виш — диви; нада — треба; лавка — склеп; попрйоки — догана; худо — лихо, шкода; созданіє — сотворіня; найомщик — наємець; жаловане — платня; щот — рахунок і ин. Чужі слова: оксія — знак наголосу; батрак — наймит; гаспид — гадюка, чорт; халяндра — циганський танець; аер — шувар; анахтемський — проклятий; граматка — буквар; окселентувати — вторувати; лядвія — стегна; спирра — відділ війська; ехидна — гадина; меделян — великий пес, британ; ребронт — дорога материя; позумент — тасьма, вишивка. Льокалізми: навернякати — наплести; лихоманка — пропасниця; креймахи — черепочки; залізник — торговець зелізом; трапезувати — обідати; бриль — капелюх; копа — 50 копійок; щоденкождий; колодник — арештант; гамазія — магазин; сорочини — сороковини, со-рокоусти; винниця — горальня; водяничок — збаночок на воду; домовини — угода; збудьвік — дуже старий і ин.

У Т. Шевченка знаходимо осьякі русизми: Часи — годинник; бродяга — волоцюга; лавка — крамниця; клобук — монаший каптур; кровать — ліжко; сановито — достойно, поважно; острог — вязниця; кошєня — котя; дурочка — дурненька; пожалуй — припустім що; помішали — перешкодили; площати — недбати; охотники — ловці, мисливі; доложить — повідомити; заставити — присилувати, приневолити. Чужі слова: сага — затока; бульвар — широка улица висаджена деревами; вахта — сторожа; лимар — римар; байдара — човен; баркас — човен; алмаз — дорогий камінь; мурза — татарський військовий старшина; тали — піскові видми зарослі лозою; флаг — стяг, хоругва; файда — довгій батіг; оазис — оаза; схимник — аскет; клирас — крилос; хавтури — поминки; сугубий — подвійний; рештувать — ладити; сатрап — намісник і ин. Льокалізми: палуба — віз покритий лубом; перетик — жіноча одіж; коряк — чарка з кори або дерева; закаблуки — запятки; руда — кров; шарпак — обідранець і ин.

Як бачимо, то всі наведені вирази у всіх трьох класиків можна заступити іншими або щиро українськими і не так льокальними, або хоч чужими, то зрозумілішими і більше розповсюдненими. Колиж згадані письменники, що безперечно знали добре нашу мову, ужили якраз тих виразів, а не інших, то се вказує тільки, як відбивають ся чужі або льокальні впливи на мові і то не тільки нашій, бо те саме подибуємо навіть у найбогатших мовах, із величезною літературою, прим. у німецькій. Се може послужити також доказом, що лекше сказати комусь: Пиши чисто народньою мовою без ніяких посторонних впливів, зрозумілою для всіх кругів народа! — ніж се бажане сповнити. Що так річ маєть ся, побачимо на прикладі самого Ів. Нечуя Левицького.

Він, найбільший язиковий пурист, що кидає книжку від себе, коли тільки в ній побачить сей, від зам. цей, од, або ї (і з двома kropками) ; що признає тільки мову "баби Палажки" і канівський говір уважає центром української мови, в якім кожний вираз нетикальний і єдино добрий, а всі інші говори маловартні, як "окраїнні", що кидає громами на всіх письменників, які зважуть ся ужити льокалізму або чужого слова; що вимагає від літературної мови непорочної чистоти — якою мовою пише він, пурист?

(Дальше буде).

*) Я не вдаю ся в етимольогію слів і не висказую, чи вони оригінально російські, досять що до української мови увійшли в російської. Таксамо між льокальними словами можуть бути чужі, які ще до того уживають ся на малім просторі.

* * *

(Дальше).

Зараз побачимо. Сама стаття, в якій він ганьбить інших письменників за уживане чужих слів, носить підзаголовок : „Руйнування укр. мови”, а одно оповідане в тій самій книжці має назву : „На гастролях в Микитянах”. Щож, чи підкреслені слова не українські, а друге до того чи не впрост чудове? Так, але воно не разить, воно „українське”, бо в російській мові є також „гастроли”. Та перейду до статі. Отже в ній аж кишить від таких „українських” слів „баби Палажки” : Проаналізував, абстракція, донгелецькі (?) періоди, бельетристи, статтів, апострофів, редакції, рецензенти, флексія, тенденція, перетасовані, кореспонденції, органи, винїгрет, маринати, синтактика, авторітет, карикатура, провінціяли, агітація, аскетизм, неологізм, патологічний, факти, сінематографи, парапет, кіоск, плято, терраса і т. д. Та хоч се чужі слова, але бодай узяті впрост із оригіналів ; за те як можуть подобати ся отакі слова, взяті з оповідань автора, а пересіяні кризь російське решето: орієнтувати ся, траурна перспектива, номер, курорт, мебліровані покої, вокзал, антрепреньор, актьор, (але автор, бо й Росіяни не говорять автьор; коли-б так говорили, його певно ужив ні Нечуй), йотірований, забаллотірував і т. д. Чи автор, що так поважає „бабу Палажку” і вважає її знавцем літературної мови та що літа веде з нею фільольогічні розмови, читав їй отсі всі вирази і багато інших подібних та чи вона зрозуміла їх і похвалила його за них?

Та побіч тих чужих слів подибуємо в Нечуя не мало й русизмів, прим. склоніння й спряжіння, товмачіння, безвинний, завжди, строк, строковий, шарі землі (не від шарий, лише від шар - верства), сутрудовники, сукупні огороди, ятрівчині норови, падїжі, ловкач (зручний), благочинний, батюшка, матушка, сїмя (се слово вважає автор галицизмом!) дача, Ользі Павлівні, була невидержка, книжки всіма читаються, половина ним самим написана і т. д. Та що найдивнїйше, Нечуй уживає польонїзмів, за які так ганьбить Галичан! Ось кілька з них: капелюш, покої, стосунки, полювання, набрякла, переїжджав (przejezdza, зам. переїздить), принаймні, зґрая і т. д.

Бажаючи збагатити нашу мову як найбільше, Нечуй побіч загальноєвропейських слів, принятих із латини і греки, побіч численних русизмів та польонїзмів, уживає ще й ряд викованих слів і то таких зрозумілих навіть славній „бабі Палажці”, що побіч них подає нераз у скобках іще російські (мабуть для порівняння, чи вони добре виковані!). Наведу хоч кілька з них: Умовиводи, усякові мовні спотички, скупчувальний мозок, штучництво, войдування, складчасті (сложения), нахвалка (угроза), зловживає (злоупотребляет), заздрівання (подозрение), заповзяття (запопадливість), втямок (понятіє), примитиковувать (приладжувати), проявок (проявленіє), річаній (речной), направа (настроєніє), околишня політика (= загранична), завада (помеха) і т. д. Дуже разить у Нечуя також велике число дієсловних іменників, а особливо закінчених на -іпня. Правда, зовсім обійти ся без них у нашій мові не можна та занадто велика порція їх робить по просту „удручающее впечатленіє” подібно, як колиб нашому чоловікові дав хто цебер хробаків, став за ним із мечем і силував їсти, бо їх їдять — Китайці і їм добре з тим. Коли читаємо отже ненастанно не тільки обертання та повертання (хоч є оборот і поворот), але й заздріння, сотворіння, порідріння, завідомління, одродіння, виступління, животіння, зміцніння, побачіння, моління, заведіння і т. д. то дійсно набираємо вражіння якогось „скавуління”, що й найкрасшу річ опоганить.

Як бачимо отже, то в Нечуя не менше гріхів на душі, як у тих письменників, котрих він ганьбить, особливо Галичан. Із цілоїж його статі можна поробити ось які висновки:

Нечуй не має фільольогічної освіти, не вважаючи на те, що був учителем „руссаго языка” та не знає не тільки загальних праць про мову, але й праць про українську мову О. Огоновського, О. Потебні, П. Житецького, В. Науменка, А. Соболевського, І. Верхратського, А. Кримського, О. Броха й інших, ніде не покликаєть ся на них ні разу, ані не показує знайомости з ними та не підпирає своїх поглядів ніякими доказами так, що все треба йому вірити на слово. Не показує також знання історичного розвитку мови та теперішних її діалектів, до пізнання яких призбирано в нас уже доволі багато матеріалів і то не кепських.

Він не знає навіть добре мови наших клясиків, на яких ненастанно покликаєть ся, мабуть більше про форма бо вичисляючи у статі галицизми і польонїзми галицьких письменників та буцімто їх однодумців у Росії, витягає до них і такі вирази, що не тільки подибують ся у говорах російської України, але і в тих власне клясиків. Що більше, не знає навіть Словаря Б. Грінченка, який-же виключно опертий на материялах із народніх уст та на клясиках, а з Галичини взято до нього лиш дуже мало-що. В усіх своїх висновках кермуєть ся виключно особистою симпатією або антипатією і навіть не силуєть ся на инше поступоване.

Дальше буде.

* * *

(Дальше).

Та найбільшу відірваність Нечуя від життя показує те, що він не має найменшого поняття про українські літературні та видавничі відносини і письменничі сили не то в Галичині, але навіть у російській Україні. По його думці сидять мало не у всіх українських часописах і видавництвах у Росії Галичани, правлять тамošнім письменникам мову, псують її і тому виходить вона така погана. В дійсности нема ні в однім видавництві в Росії ніякого Галичанина, тим більше керманіча, а ті нечисленні галицькі співробітники, що сидять у нас і звідси висилають статі, мають стільки саме впливу на тамošні часописи, що тамošні співробітники на галицькі часописи і видавництва. Прилив Галичан такий, як думає Нечуй, був би певно корисний для російської України, а не такий уємний, як він собі представляє і малює, а жалі Галичина не має ще сил на експорт і потребує їх у себе, тому Нечуй може спокійно спати перед їх наїздом. Усе те показує, як далека буває теорія від практики та як нелегка до полагоди справа літературної мови. Одна, дві статі, хочби від найбільшого авторітета, не порішать її, а може порішити тільки саме життя, сама еволюція мови.

Коли приглянемо ся мові наших старших письменників докладнійше, переконаємо ся, що чим далі на схід від Дніпра, тим більше вона занечищена чужими примітками, особливо русизмами, а чим далі на захід, від Дніпра, тим вона чистійша. Хоч бачимо у Т. Шевченка чужі примішки, то їх процент далеко менший, ніж у І. Котляревського, а в І. Котляревського менший ніж у Г. Квітки. Не диво отже, що мова Т. Шевченка зрозуміла й селянинови у Росії і в Галичині при мінімальних поясненнях, мова С. Руданського не вимагає ніяких пояснень, а вже до мови Ю. Федьковича, в київськім виданю, а до мови І. Котляревського і Гр. Квітки у львівськім виданю треба подавати пояснення. І такі пояснення — невелика біда, коли їх не багато. У галицько українських школах учать мови на творах українських письменників із Росії і тільки поясняють тутешнім дітям незрозумілі їм слова чи то в нотках під текстом, чи в окремих словарцях, а зовсім не поправляють текстів, ані не вставляють у них своїх "галицизмів", хоч могли би се зробити. Проте не доводило ся мені читати у нашій пресі нарікань на чужі слова і льокалізми у наших письменників із Росії, бо кождому з нас зрозуміло, що на такім просторі як Горлиці — Харків мусять бути язикові відміни, та що їх треба пізнати і вивчити, а вже аж тоді говорити, що саме повинні уживати всі в літературній мові, а що оминати, як занадто вузкі льокалізми або зовсім непотрібні варваризми. Те саме повинні робити й російські Українці, а тоді для них мова Ю. Федьковича, І. Франка, Я. Окуневського, О. Маковея, В. Стефаніка, Л. Мартовича, Б. Лепкого, В. Пачовського, М. Яцкова й інших, та мова тутешніх народних діалектів не буде чужа та чудна, "галицька", але буде своя, українська, тільки з деякими відмінами. Тоді й можна буде говорити про уодностайнене наукової та публіцистичної літературної мови, бо белетристика полишить ся при своїх окремих правах, як в інших мовах. А покищо треба одним від других переймати усе найкрасше та найліпше, а відкидати погане та непотрібне. Не належить також російським Українцям ставати на точку — яку дехто проголошує вже тепер — що нас стільки то мільонів, а Галичан лише стільки, тому вони мають іти за нами, а не ми за ними, бо у справах мови, як і загалом науки, така точка наскрізь фалшива. Тут не більшість рішає, лише розум, знане та вроджене відчуване краси рідної мови, яке затрачує ся, коли мови — навіть якийсь час — не уживаєть ся.

Те, що бачили ми висше на мові письменників, стверджуєть ся на народніх говорах. Нечуй, а за ним також інші, жадають, щоби в основу літературної мови брано лівобічні говори, головно полтавський. Якже ті говори виглядають? Наведу приклади з них.

(Конець буде.)

[Діло, 28.03.1913]

* * *

(Конець).

"Був собі купець, а у його була доч, да прижила собі дитину, да попросила тоді робочого, щоб запряг кобилу у віз. Тоді вона узяла ребйонка, сіла і повезла у чистий степ. Узяла, бросила у степу і нарекла йому імя: Будь, каже, ти мій синок, Каленянка-Голова — Тоді і поїхала домой, а лошонок остав ся коло ребйонка. Приїхала вона домой. Дитина росте собі і лошонок росте. Пожили не більше міста, як місяць один. Сідає він на того лошонка, прокотуваєть ця собі" і т. д. 1).

"У моего свекра была большая семья, а когда і у нас пошли діти, то жить в одной хаті стало тісно; свекор і вистроїв новую хату. Ми перенесли туда всю худобу, но самі еще не переходили і обідать готовили в старой хаті. Раз стою я около печки і пораюсь; вспомнила, что забила принести із кладовой муки і говорю своєї старшей дочері: Возьми, дочко, миску, піди у комору та набери там пшеничної муки. Доч взяла миску і пошла в кладовую при новой хаті і т. д. 2).

"А бувають случаї, що притвориця якому-нибудь чоловікові знакомим (біс). Один чоловік ночу ішов із базарю, а був уже п'яний. От воно де не возмись його кум і так усердно приглаша його у гості до себе. Він ни догадав ся, думав, що на самом ділі кум, согласив ся і пішов з ним до його у гості. От вони ни довго прийшовши, напали ще одного знакомого. Поздрастувались, распитались, хто віткіль і де, і пішли у місті до того, що перво чоловікові зострів ся. От вони зашли до його у дом, сіли за стіл. Там де ни взяла ся закуска, водка і чого душі вгодно. От вони стали распивать бутылку" 3) і т.д.

"Один мужик пішов ночу до болота з ружжом поохотить ся на диких утят. Було уже пізно так, що приближалось до півночі. Ходив, ходив по болоту, ни одніі утки ни сполохав. Став підходить до річки, дивить ся, вовк, і прикрадаїть ся до гусей. Мужик потихеньку підкрав ся до до вовка, поближче прицілів ся, бух! в того вовка. Вовк пирикинув ся і тіко ногами

задрігав. Мужик одтяг вовка подальші од берега, став біля його і дума" і т. д.4).

"Один хлопець вів коней на ночліг і уже було дуже пізно, то он не знав, де хлопці ночують і став їх той хлопець гукать і крикнув Хлопци го ! Дак і пошов глас і йому здалось будто би за річкою. І він поїхав туди, аж нема там хлопців. Дак він і ліг спать, аж на його щось навалилось" і т. д. 5).

В північній частині Чернігівської губернії починають ся говори з дифтонгами та переходові. Ось відривок колядки:

„Що у пана (ім'я) да на його дваре,
Да його дваре гарелі агні,
Гарелі агні все висковие
Да стаялі стали все тесовие;
А за тими сталами усе светие:
Разщитаймо се, различимо се.
Разщитали се, различили се,
Аж туольки нема светого Іллі;
Думати, гадати да кого паслати ?
Пашлемо пасла светого Петра.
Петро да каня, аж ще Ілля" і т. д. 6)

"Старі люди розказують, що колись то не було смерти. Тоді замісто смерти жили песиголовці з одним оком. Було піймають чоловіка, закинуть в яму і годують канфетами та пряниками, поки стане гладкий, як свиня. Полапають його за боки, чи багато наростло сала; як до маслаків долапають, значить худий, як не долапають, чикнуть ножем пальця: як біжить маска, пригтовують, як ні, ріжуть" і т. д.7)

Як бачимо з отсих виїмків усі говори лівобічної України не визначають ся особливо чистотою, тому й не можуть без застережень, цілковито нетикані, входити до літературної мови. Коли повикладаєть ся одначе з них чужі примітки, тоді можна безумовно й ними користати ся. Хтож знає галицькі говори8), бачить, що вони (не вчисляючи сюди лемківського говору) нічим не гірші від лівобічних говорів, а деякі з них багато чистіші, тому не заслугоують зовсім на помітане та на ущипливі назви, якими наділяють їх деякі пуристи, не вивчивши їх уперед.

Щож виходить із усього сказаного доси ? Те, що науково-літературна мова не може ідентифікувати ся цілковито з ніяким простонародним говором; вона повинна бути есенцією всіх говорів і все, що в говорах найкрасше, повинно в неї входити. Але вона мусить мати далеко більший запас слів, як можна знайти у всіх говорах разом. Ті слова або витворюють ся штучно на народних основах, або переймають ся від інших народів уже готові. При перейманню чужих слів буває різна процедура; одні переймають ся живцем — особливо коли вони підходять під лад тої мови, яка їх зичить собі — другі ошліфовують ся і приспособляють ся до даної мови так, аби не разили нічийого уха. Чужі слова переймані на такі вирази, що існують у рідній мові, але невідомі тим, що їх позичають, разять незвичайно і тому належить позбувати ся їх як найшвидше та заступати рідними. Популярна мова мусить на стілько різнити ся від науково-літературної, що в ній не повинні знаходити ся незрозумілі вирази, отже в першій мірі чужі, виключивши загально знані, як телеграф, телефон, університет, парламент і т. д. Добра популярна мова є найчистіша, отже взірцева, але її треба вчити ся і набувати вправую; домашній говор, хочби найчистіший, не вистане також для неї.

Колиж не можна присягати на кожне слово, взяте з народних говорів, і вводити його до науково-літературної мови, то так само неможна вважати нетиканям кожне слово письменника, хочби й видатного, який узяв його з тогож народнього говору, і заховувати його як сьвятість. Навпаки, належить його викидати і заступати красшим, скоро красше знайдесть ся. При такім поступованню не прийде до розділу між австрійськими та російськими Українцями в літературі та до витвореня двох мов.

Порушених тут прояв не належить генералізувати та розтягати на загал. І в нас і в російській Україні є письменники, що мають правильні погляди на мову і знають її дуже добре. Біда лише, що не вони кричать так голосно, тільки інші.

1) Запис із с. Денисівки, Лубенського пов., Полтав. губ. (Етногр. Збірник, XIV. ст. 128.)

2) П. Ивановъ, Народные разказы о домовыхъ лешихъ, водяныхъ и русалкахъ, ст. 25. Запис із Гусинки, Купянського пов., Харківської губ.

3) Запис із Борисівської волости, Палуйського пов., Вороніжської губ. (Етногр.-Збірник, т. XXXIII., ст. 176).

4) Запис із Шебекина, Білгородського пов. Курської губ. (Етногр.-Збірник, т. XXXIII. ст. 66).

5) Запис із села Виблі, Чернігів. пов. й губ. (Б. Гринченко, Изъ усть народа, ст. 113).

6) Запис із села Буда, Чернігів. пов. й губ. (в рукописі у мене).

7) Запис із села Ольгинського, Маріюпольського пов., Катеринославської губ. (Летопись Екатер. Ученой Архив. Комиссии, т. VIII. ст. 176).

8) Хто не знає, може знайти їх тексти в ріжних томах Етногр. Збірника.

[Діло, 25.03.1913]

26.05.2013

До теми

Роковини смерти Івана Нечуя-Левицького. (/node/104399)

Мендель заявила, що Україна має право на свою російську мову. (/node/104364)

Депутат "ЄС" відмовився виступати українською у Харкові – його виключили з фракції. (/node/103755)

Мовний омбудсмен вступився за ФК "Львів" і вимагає від УАФ дотримання мовного закону. (/node/103464)

Світова федерація українського жіноцтва заснувала іменну стипендію відомої прикарпатки. (/node/103395)

Секретар радбезу РФ: Мовний закон розділяє "єдиний народ" України і Росії. (/node/102931)